

APUNT SOBRE LA SIGNIFICACIÓ CRISTOLÒGICA DE LA PREPOSICIÓ εἰς [μαρίαν] EN LA TERCERA EPÍSTOLA DE PAU ALS CORINTIS

Jaume GONZÁLEZ-AGÀPITO GRANELL

«[...] ὅτι ὁ κύριος ἡμῶν Χριστὸς Ἰησοῦς
ἐκ Μαρίας ἐγεννήθη ἐκ σπέρματος Δαουίδ,
πνεύματος ἁγίου
ἀπὸ οὐρανοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς
ἀποσταλέντος εἰς αὐτήν [...]
Κατέπεμψε πνεῦμα διὰ πυρὸς
εἰς Μαρίαν τὴν Γαλιλαίαν»
(3Co, 2, 5.13)

1. LA 3Co 2 I LA SEVA TRANSMISSIÓ

1. L'anomenada Tercera carta de Pau als Corintis¹ és un document curiós² i mantes vegades oblidat pels historiadors de la literatura cristiana primiti-

1. Cf. M. GEERARD (ed.), *Clavis Apocryphorum Novi Testamenti*, Turnhout 1992, n. 211. iv; F. BOVON – P. GEOLTRAIN (eds.), *Écrits apocryphes chrétiens, I*, Paris 1997, 1115-1177; M. ERBETTA, *Gli Apocrifi del Nuovo Testamento. II (Atti e legende)*, Casale Monferrato 1966, 247-249; en els *Fets de Pau*, 279-282; L. MORALDI, *Apocrifi del Nuovo Testamento III (Lettere, Dormizione di Maria, Apocalissi)*, Casale Monferrato 1994, 81-87; 91-92; 98-106; W. SCHNEEMELCHER (ed.), *New Testament Apocrypha*, cf. l'edició anglesa R. MCL. WILSON, *Writings Relating to Apostles. II*, Cambridge 1992, 213-270.

2. *Apocrypha IV. Die apokryphen Briefe des Paulus an die Laodicener und Kprinther*, Bonn 1905, 6-23; R. BAUCKHAM, «Pseudo-Apostolic Letters», *Journal of Biblical Literature* 107 (1988) 469-494; H. BOESE, «Über eine bisher unbekannte Handschrift des Briefwechsels zwischen paulus und den Korinthern», *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 44 (1952-1953) 66-76; A. D'ANNA, «La pseudepigrafica Corrispondenza tra Paolo e i Corinzi: il suo contesto e la sua funzione nella costruzione di un'identità dottrinale cristiana», *Annali di Storia dell' Egesi* 20 (2003) 111-137; A. D'ANNA, (ed.) *Terza lettera ai Corinzi. Pseudo-Giustino, La Risurrezione*, Milano 2009; A. J. DRUEL, *Pour-*

va.³ En realitat és la correspondència entre els cristians corintis i Pau en forma d'una lletra dels primers i la resposta del segon. Aquest document ja es tenia, durant molts segles, per diverses fonts, fins que l'any 1959 es pogué llegir la publicació del seu original grec. Aquest fet, la datació de l'original i la seva significació teològica, han convertit 3Co en un testimoni important de l'època immediatament post-apostòlica en la història del dogma cristià.

2. 3Co ens ha arribat en diverses llengües⁴ i per les fonts següents:⁵

1. El *papir Bodmer X*, és part⁶ d'un còdex de papirs (16 × 14,5 cm.), provinent de l'Alt Egipte, probablement de la regió de Panòpolis. Fou editat en la primera meitat del segle iv dC, però amb escrits tots ells temporalment anteriors,⁷ que es conserva a la Biblioteca Bodmeriana de Colòny (Ginebra). El manuscrit es va publicar l'any 1959.⁸ El còdex és un conjunt de textos copiats en moments diversos, encara que no molt allunyats temporalment entre ells, provinents d'un mateix ambient sociocultural d'escribes-lectors, lligats en una xarxa de relacions personals i d'interessos doctrinals comuns.⁹ Alguns tenen l'opinió que en

quoi la Troisième aux Corinthiens n'est elle plus canonique?, Tesina de Licenciatura en Teologia a Institut Catholique de París 2002 (pro manuscripto); A. VON HARNACK, «Untersuchungen über den apokryphen Briefwechsel der Korinther mit dem Apostel Paulus», *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin 1905, 3-35; V. HOVHABESSIAN, *Third Corinthians Re claiming Paul for Christian Orthodoxy*, New York 2000; A. F. J. KLIJN, «The Apocryphal Correspondence between Paul and the Corinthians», *Vigilae Christianae* 17 (1963) 2-23; G. LUTTIKHUIZEN, «The Apocryphal Correspondance with the Corinthians and the Acts of Paul», en J. N. BREMMER (ed.), *The Apocryphal Acts of Paul and Thecla*, Kampen 1996, 75-91; M. TESTUTZ, «La correspondance apocryphe de saint Paul et des Corinthiens», en A. DESCAMPS et al. (eds.), *Littérature et théologie pauliniennes*, Bruges 1960, 207-223; P. VETTER, *Der apophyphie dritte Korintherbrief*, Wien 1894; L. VOUAUX, *Les Actes de Paul et ses lettres apocryphes*, Paris 1913.

3. Cf., per exemple, PH. VIELHAUER, *Geschichte der urchristlichen Literatur*, Berlin – New York 1981.

4. Grec, copte, llatí, siríac i armení.

5. Cf. D'ANNA (ed.) *Terza lettera ai Corinzi*, vegeu especialment *Appendice I. La tradizione della Terza lettera ai Corinzi*, 243-251.

6. Cf. fols. 50-57. T. W. MACKAY, «Observations on P. Bodmer X», en J. BINGEN – G. NACHTERGAEL (eds.), *Actes du XVe congrès international de papyrologie. Troisième partie*, Bruxelles 1979, 119-128; T. NICKLAS – T. WASSERMAN, «Theologische Linien im Codex Bodmer Miscellani?», en T. J. KRAUS – T. NICKLAS (eds.), *New Testament Manuscripts Their Text and Their World*, Leiden 2006, 161-188; T. WASSERMAN, «Papyrus 72 and the Bodmer Miscellaneous Codex», *New Testament Studies* 51 (2005) 137-154.

7. Descobert a Dishna (entre Panòpolis i Tebes) l'any 1952 va ser adquirit per la Fundació Martin Bodmer de Colòny (Ginebra): LDAB (Leuven database of Ancient Books) n. 2565. El còdex és conegut pels estudiosos del Nou Testament com P72 i la Tercera epístola als Corintis com PBodmer X. És el testimoni més antic de 1Pe, 2Pe i Jud, cf. WASSERMAN, «Papyrus 72 and the Bodmer Miscellaneous Codex», 137-154.

8. M. TESTUTZ (ed.), *Papyrus Bodmer X-XII. Manuscrit du IIIe siècle*, Genève 1959, 7-45.

9. D'ANNA, (ed.) *Terza Lettera ai Corinzi*. Vegeu especialment *Appendice I. La tradizione della Terza lettera ai Corinzi*, 244-245.

aquest cercle hi havia un interès per al cos, com a real lloc de la redempció (la carn de Crist, la carn dels màrtirs, la carn dels ascetes).¹⁰

Aquest document prova que la circulació de les dues cartes del 3Co, separades dels textos intermedis, era ja una realitat en el segle III. Amb això es desautoritza l'opinió, abans generalment acceptada, que aquesta correspondència, entre els corintis i Pau, fou composta com una part integrant dels Actes de Pau (finals del s. II) i que, després, fou extreta d'allí i feta circular. En canvi, avui, davant el que acabem de dir, sembla, a la majoria d'especialistes, que la correspondència fou, en grec, originalment autònoma. És per aquesta raó i pel que aquí constitueix el nostre *respectus sub quo*, que l'atenció que dedicarem a la resta de les fonts serà molt breu, ja que la versió més llarga és la menys rellevant per diversos motius.¹¹

2. El *Papir de Heidelberg* (LDAB n. 107929).¹² Aquest papir ens transmet la versió copta dels Fets de Pau,¹³ amb la correspondència de 3Co, i amb una breu introducció i un passatge que lliga les dues cartes. Són fragments de folis d'un còdex del VI segle, provinent de l'Alt Egipte, pot ser també de Panòpolis. Va ser publicat i traduït a l'alemany l'any 1904.¹⁴

10. *Ibid.*, 245.

11. Cf. C. MORESCHINI – E. NORELLI, *Storia della letteratura cristiana antica greca e latina. I. Da Paolo all'età costantiniana*, Brescia 1995, 64; S. JOHNSTON, «Nature de la relation entre les Actes de Paul et la Correspondance apocryphe entre Paul et les Corinthiens», en N. BOSSON – A. BOUD'HORS (eds.), *Actes du Huitième Congrès international d'Études coptes. Paris, 28 juin – 3 juillet 2004*, 2 vols., Leuven 2004, vol. II, 481-500; C. SCHMIDT, *Acta Pauli. Aus der Heidelberger koptischen Papyrushandschrift Nr. 1*, Leipzig 1904; L. VOUAUX, *Les Actes de Paul et ses lettres apocryphes*, Paris 1913.

12. L'*Institut für Papyrologie* de la Universitat de Heidelberg és una institució universitària independent a Alemanya, que es dedica a la investigació i l'ensenyament en el camp de la papirologia. L'Institut Heidelberg té una col·lecció de prop de 11.000 peces de papir, pergami, paper i ostraca d'Egipte, que ha crescut d'una manera contínua des de les primeres compres en 1897. La col·lecció consta aprox. de 5.000 papirs grecs i pergamins, aprox. de 3.200 papirs àrabs i documents, sobre 1.370 papirs coptes i pergamins, 815 papirs demòtics, molt menor de l'hieràtic, mitjà-persa, hebreu, arameu i siríac. Cf. D'ANNA, (ed.) *Terza lettera ai Corinzi*. Vegeu especialment *Appendice I. La tradizione della Terza lettera ai Corinzi*, 245-246.

13. W. WRIGHT, *Apocryphal Acts of the Apostles. Edited from Syriac Manuscripts in the British Museum and Other Libraries*, London – Edinburgh 1871, edició anastàtica Amsterdam 1968; R. A. LIPSUS, *Acta Apostolorum Apocrypha I*, Leipzig 1891, reimpressió, Hildesheim 1959; C. SCHMIDT, *Acta Pauli aus der Heidelberger koptischen Papyrushandschrift Nr. 1*, Leipzig 1904, repr. Hildesheim 1965; C. SCHMIDT – W. SCHUBART, *Praxeis Paylou. Acta Pauli nach dem Papyrus der Hamburger Staats- und Universitäts- Bibliothek*, Glickstadt – Hamburg 1936; L. VOUAUX, *Les Actes de Paul et ses Lettres apocryphes*, Paris 1913. Traduccions: J. K. ELLIOTT, *The Apocryphal New Testament*, Oxford 1993, 350-389; M. ERBETTA, *Gli Apocri del Nuovo Testamento, II: Atti e Leggende*, Casale Monferrato 1966, 241-303. A. F. J. KLIN (ed), *Apokriefen van her Nieuwe Testament I*, Kampen 1984, 154-196, por A. HILHORST; L. MORALDI, *Apocri del Nuovo Testamento*, Vol. II, Torino 1971, 1061-1130; W. SCHNEEMELCHER, *New Testament Apocrypha*, vol. II, Cambridge ⁵1991, 213-270.

14. C. SCHMIDT, *Acta Pauli. Aus der Heidelberger koptische Papyrushandschrift Nr. 1*, Leipzig 1904, ²1905.

3. *Tradició llatina*.¹⁵ 3Co va tenir una llarga difusió en llengua llatina des de l'antiguitat i es trobava situada normalment en el *Corpus Paulinum* ja abans del segle iv. Entre els sis testimonis originals llatins de 3Co, i en manuscrits bíblics en dos casos, 3Co es troba en posició marginal, com a últim text després de l'Apocalipsi i de les Cartes Apostòliques.¹⁶

4. *Tradició siríaca*.¹⁷ Una probable al·lusió a 3Co es troba en la *Didascalia dels Apòstols*, capítol 23, a l'inici del segle iii. També, en les *Demostracions* d'Afraati hi han tres citacions de 3Co. En una s'atribueix a l'Apòstol, dues són implícites. I en el comentari d'Efreem el Siríac (o Pseudo Efreem) a les epístoles de Pau, que ens han arribat en versió armènia, hi ha el comentari a 3Co. Sobre l'autenticitat d'aquesta font hi han posicions diverses dels especialistes. És, però, segur que per l'autor considerava autèntica la 3Co. Han estat, però, identificades almenys dues citacions segures de 3Co en el *Comentari sobre l'Evangelí concordat* (és el *Diatessarón* de Tacià) obra certa d'Efreem. Tot això prova que, almenys en el segle iv, la 3Co 2 era inclosa en el cànon neotestamentari siríac.¹⁸

5. *Tradició armènia*.¹⁹ 3Co és present majoritàriament en els manuscrits armenis. El problema és saber si fou traduïda de l'original grec o del siríac. Els especialistes afirmen la gran i certa influència de la tradició siríaca; però, avui, la majoria pensa que fou traduïda de l'original grec.²⁰ La presència de 3Co en el cànon neotestamentari armeni és evident des de les fonts més antigues.

15. E. BRATKE, «Ein zweiter lateinischer Text des apokryphen Briefwechsels zwischen dem Apostel Paulus und den Korinthern», *Theologische Literaturzeitung* 17 (1892) 585-588; D'ANNA (ed.) *Terza lettera ai Corinzi*, especialment *Appendice I. La tradizione della Terza lettera ai Corinzi*, 246-247. Cf. l'edició clàssica L. VOUAUX, *Les Actes de Paul et ses lettres apocryphes*, Paris 1913, 256-259 i la interessant bibliografia de les pàgines 246-275. A les pàgines 248-253, hi ha la 3Co 1. A la p. 253, el text intermedi. En les pàgines 254-275, m3Co 2. És interessant (p. 255) la traducció de 3Co 5: «Quod dominus noster Jesus Christus ex Maria natus est, quae est ex semine David, divino ad eam a Patre Spiritu caelesti» i (p. 262-263) de 3Co 2, 13: «Dimissit Spiritum suum in Mariam».

16. A. CARRIÈRE – S. BERGER, «La Correspondance apocryphe de Saint Paul et les Corinthiens. Ancienne version latine et traduction du texte arménien», *Revue de Théologie et Philosophie* 24 (1891) 233-351.

17. S. JONSTON – P.-H. POIRIER, «Nouvelles citations chez Éphrem et Aphraate de la Correspondance entre Paul et les Corinthiens», *Apocrypha* 16 (2005) 137-147; D'ANNA, (ed.) *Terza lettera ai Corinzi*, 247-249.

18. A part del discutit i discutible testimoni d'Eusebi, Història Ecclesiàstica 4.29.5, de finals del segle iv, la *Doctrina d'Addai* dona coneixement dels 17 llibres del Nou Testament amb el *Diatessarón*, els *Fets* i les 16 epístoles de Pau (incloent-hi la Tercera als Corintis). Cf. D. BUNDY, «The Pseudo-Ephesian Commentary on Third Corinthians: A Study in Exegesis and Anti-Bardaisanite Polemic», en G. J. REININK – A. C. KLUGKIST (eds.), *After Bardaisan Studies on Continuity and Change in Syriac Christianity in Honour of Professor Han J. W. Drijvers*, Leuven 1999, 51-63.

19. J. P. ASMUSSEN, «Der apokryphe dritte Korintherbrief in der armenischen Tradition», *Orientalia* 35 (1973) 51-55; D'ANNA, (ed.) *Terza Lettera ai Corinzi*, 251.

20. A. CARRIÈRE – S. BERGER, «La Correspondance apocryphe de Saint Paul et les Corinthiens. Ancienne version latine et traduction du texte arménien», *Revue de Théologie et Philosophie* 24 (1891) 233-351.

6. *Intermedi narratiu*.²¹ Aquest text que plantejava no pocs problemes crítics abans de conèixer-se el text grec, té, per a nosaltres, una importància quasi nul·la.

2. L'ESTRUCTURA DE LA CORRESPONDÈNCIA 3Co I EL SEU CONTINGUT

1. En 3Co trobem, en primer lloc, una Carta dels corintis a Pau (3Co 1). En ella, Stephana²² i els preveres Dafnos, Eubulos, Teòfil i Xenó,²³ que són amb ell, pregunten Pau d'estigmatitzar la sospitosa doctrina que dos missioners, Simó i Cleobi, arribats a Corint, propagaven en aquella ciutat. El contingut de les formulacions sospitoses de Simó i Cleobi es veu detallada en els vv. 9-15. En la seva resposta (3Co 2), Pau condemna les propostes dels predicadors que, per a nosaltres serien d'un caire quasi gnòstic, i presenta una veritable professió de fe, en un temps en què els «credos» amb encuny oficial encara no existien. En la segona part de 3Co 2, Pau presenta un breu tractat sobre la resurrecció de la carn.

Aquest darrer i pretès escrit paulí, però, no fou inclòs en el cànon neotestamentari de la Gran Església, entre les altres cartes pseudo-epigràfiques de Pau (2Te, Col, Ef i Pastorals) contemporànies a ell.

2. Segons la primera part d'aquesta correspondència, la carta dels corintis a Pau (3Co 1), els dos «missioners» més amunt esmentats, Simó i Cleobi, prediquen a Corint que:

1. No s'han d'emprar els escrits dels profetes.

2. Déu no és l'omnipotent (οὐδ'εἶναι θεὸν παντοκράτορα); volen significar que el Déu suprem no s'ha d'identificar amb el creador, *Yahweh Sabaoth* en la Bíblia en hebreu, perquè «pantokrator» tradueix «sabaoth» en la versió dels Setanta.

3. No hi ha resurrecció de la carn.

4. Els homes no han estat modelats per Déu.

5. El «Senyor» no vingué en la carn, ni fou generat per Maria.

6. El món no és de Déu, sinó dels àngels.

Com es pot comprovar, les sis proposicions representen molt clarament en quines coordenades es movien els susdits predicadors a Corint. Els àmbits de la doctrina sobre Déu, la seva revelació, la plasmació del gènere humà, la resurrecció de la carn humana i crística, l'encarnació del «Senyor» i la seva filiació

21. *Ibid.*, 243-251.

22. 1Co 6,15.

23. 3Co 1,1-1.

mariana i el govern del món, hi són tractats. Com ha mostrat W. Rordorf,²⁴ aquesta doctrina presenta moltes afinitats amb la de Saturnil o Saturní,²⁵ un dels primers gnòstics cristians, actiu a la Sírïa en els primers decennis del segle II, tal com és descrita per Ireneu de Lió.²⁶

Evidentment aquí ens interessa sobretot el que es diu en la proposició que hem enumerat amb el nombre 5 i tot el que, en la resposta de Pau, se'n diu.

3. La resposta de Pau és 3Co 2. La carta és plena, a l'inici i a la fi, de citacions i al·lusions de diverses cartes paulines, que l'autor coneix molt bé. Exposava la regla de fe que, diu, ell mateix també ha rebut, en una referència molt clara a una actitud molt paulina. Afirmava que:

1. Crist va ser generat per Maria, dona de la descendència de David, «llavors que un Esperit Sant va ser enviat des del cel, de part del Pare, a ella».²⁷

2. Això es féu per a alliberar tota carn mitjançant la pròpia carn de qui s'en-carnava.

3. I per a ressuscitar en la carn els morts.

4. També afirma que l'home ha estat plasmat per Déu. El Déu que és l'omnipotent.

5. És l'Omnipotent qui ha fet el cel i la terra.

6. I qui va enviar als jueus els profetes, havent-los donat part de l'Esperit de Crist.

7. El diable, però, volent fer-se passar per Déu mateix, el va fer matar.

24. W. RORDORF, *Hérésie et orthodoxie selon la correspondance apocryphe entre les Corinthiens et l'apôtre Paul*, en H.-D. ALTENDORF et al. (eds.), *Orthodoxie et hérésie dans l'Église ancienne. Perspectives nouvelles*, Revue de théologie et de philosophie, Genève – Lausanne – Neuchâtel 1993, 21-63, (= *Lex orandi – Lex credendi*, Freiburg – Schweiz: Universitätsverlag 1993, 389-431)

25. Saturnil era un gnòstic, contemporani de Basílides; fou alumne de Menandre i va desenvolupar la seva activitat a Sírïa. Segons Ireneu (*Adv. haer.* 1, 24, 1) de la descripció del qual depenen moltes de les altres fonts sobre Saturnil, afirmava que el món havia estat creat per set àngels. Aquests crearen l'home que, donada la seva incapacitat, no estava en disposició de mantenir-se dret i s'arrossegava com un cuc sobre la terra. Llavors la Potència superior (ἡ ἄνω δύναμις) va enviar una guspira de vida que va animar l'home i va permetre que estigués dret. Aquesta espurna representava l'element espiritual i etern de l'home que, després de la mort, està destinat de retornar al seu origen. El Déu de l'Antic Testament era un d'aquells set àngels, la rebel·lió del qual contra el Déu desconegut motivà la vinguda de Crist amb la finalitat especial de destruir el Déu dels jueus. L'última part de la notícia d'Ireneu es compagina difícilment amb allò anterior. En efecte, es diu allí que els àngels crearen dues categories d'homes, una de bona i una altra de dolenta. El Salvador va venir per ajudar la primera, destruint els dolents i els dimonis que els ajuden. Segons Saturnil, la generació i el matrimoni serien obra de Satanàs, que va inspirar, a més, juntament amb els àngels creadors del món, les profecies de l'Antic Testament. (Cfr. Ireneu, *Adv. haer.*, 1, 24; Hipòlit, *Ref.*, 7, 28; Tertulià, *De anima*, 23; Filastri, *Lib. de haer.*, 3; Epifani, *Pan.*, 23. Vegi's també H. SCHILLER, «Das Denken der frühchristlichen Gnosis (Irenäus, *Adv. haer.*, 1, 23, 24)», en *Neutestamentliche Studien für Rudolf Bultmann*, Berlin, 67-82.

26. *Adv. haer.*, 1, 24, 1-2.

27. 3Co 2,5.

8. Llavors Déu «va enviar aquí baix un Esperit en forma de foc a Maria, la Galilea».

9. I és que va ser Crist qui, amb el propi cos, va salvar tota carn (Τῷ γὰρ ἰδίῳ σώματι Χριστὸς Ἰησοῦς πᾶσαν ἔσωσε σάρκα).²⁸

Això que podria semblar un mer i improvisat catàleg d'afirmacions de la fe paulina, és, en realitat i en una època en què encara no existia una formulació estandarditzada del «credo» i assumida oficialment per la Gran Església, un document d'una transcendència molt important. A nosaltres ens interessen especialment els punts 1, 2, 6 i 8.

La segona part de 3Co 2, en canvi, és un document del tot diferent, car conté un petit tractat (3Co 2,24-32) sobre la resurrecció de la carn, demostrada mitjançant exemples bíblics. Aquest tractat és un desenvolupament d'aquesta fe en la resurrecció que professaven determinats corrents de la tradició israelita i que proposà i defensà Jesucrist en els Evangelis canònics i que Pau cregué i proposà a les seves cartes i que defensà també en el seu discurs a l'Areòpag de Fets dels Apòstols cap. 17.

3. LLOC, DATA, CONTEXT I INTENCIONALITAT

1. Avui és comuna l'opinió que aquestes cartes, dels corintis i de Pau, provenen de l'Àsia Menor. Alguns precisen millor el lloc i indiquen la Síria occidental, pàtria de Saturní i d'Ignasi, com el lloc precís de la seva redacció; ho fan a partir d'elements provinents d'una anàlisi interna.

2. La data que avui sostenen els erudits és la primera meitat del segle II. Tant el lloc de redacció com la datació ens donen unes bones pistes de cara a la seva interpretació cristològica. La història de la tradició, directa i indirecta, del text i la seva fortuna semblen seguir directives que, recorregudes a l'inrevés, troben origen en la susdita regió. La tradició històrica en els saturnilians, presents en els adversaris simbolitzats per Simó i Cleobi, ens redreça a la mateixa àrea geogràfica i a una època anterior a la meitat del segle II. La cultura marcadament judaica del redactor, els nombrosos punts de contacte amb Ignasi d'Antioquia i amb les altres fonts siríaques conformen tal col·locació geogràfica.²⁹

28. 3Co 2,16.

29. Algunes altres característiques convidarien a una altra datació. És evident la independència de 3Co dels relats de la infància dels evangelis que arribaren a ser canònics, possible en una situació de circulació encara fluïda de tradicions i de l'absència d'escrits cristians dotats de l'estatut canònic de «escriptura», capaços de tipificar ja sigui el contingut de la fe professada, ja la seva expressió formal. El recurs, a més de la pseudo-epigrafia paulina, per una banda manifesta a l'entorn de l'autor una comunitat en la qual alguns dels escrits de Pau tenien autoritat i eren un testimoni resolutiu i, per una altra, una certa llibertat en la utilització del nom de Pau, que poc diu en relació a una fixació d'un corpus ben definit de cartes paulines i de l'atribució a elles del rang d'Esriptura.

3. Conseqüentment cal col·locar la composició de 3Co en l'àrea antioquena, en els primers decenniis del segle II.³⁰ Tant el lloc de redacció com la datació ens donen unes bones pistes de cara a la interpretació cristològica del document.

4. LA CRISTOLOGIA CONTEMPORÀNIA A 3Co

Caldrà situar-nos a l'entorn cristològic de l'època i del lloc en els quals neix 3Co.

1. Els escrits del Nou Testament són molt diversos i ofereixen una pluralitat de teologies i de cristologies que, estructuralment, corresponen a les tradicions conegudes, reprenent i modificant alguns dels seus temes.³¹

2. En els escrits de l'època post-testamentària fins a la meitat del segle II, dels quals els començaments (1Clem, Ignasi) remunten encara històricament a l'època testamentària, hom veu perdurar les motivacions que alguns anomenen «judeo-cristianes» i en altres, d'una manera més latent, «hel·lènico-cristianes» que han incidit ja en la cristologia del Nou Testament. La tensió entre les dues línies, però, no ha estat encara percebuda amb tota la seva radicalitat, car el cristianisme palestinià havia perdut la seva influència després de la destrucció del Temple i de Jerusalem, i els seus interessos no tenien continuïtat per a perdurar en el «judeu-cristianisme» de la diàspora sinó sols sota una forma que algú ha anomenat «afable». Únicament els ebionites representaven encara l'assumpció clara de les posicions anomenades «judeo-cristianes».

Els escrits, però, de natura molt diversa, anomenats «Pares Apostòlics» que apareixen en la mateixa època, no coneixen una cristologia coherent. I encara, els enunciats cristològics són quasi sempre molt breus i, en coherència amb els gèneres literaris que ells representen, no apareixen que en passat.³²

30. El context de la correspondència és el d'una comunitat impregnada de cultura judaica, però no de judeo-cristiana en sentit estricte, és a dir de cristians que observen la Llei jueva, i que en tal cas difícilment s'hauria recorregut a la autoritat de Pau, que era inacceptable per els altres. En aquesta comunitat es desenvolupava una oposició a l'herència religiosa jueva: refús de la Bíblia jueva, valoració negativa del Déu dels jueus. Al mateix temps tal contestació era portadora d'una ideologia fonamentalment dualista, que anava a parar en l'anticosmisme, en l'antisomatisme, en una cristologia doceta i en el refús de la fe en la resurrecció del cos material de l'home. És versemblant identificar els sostenidors d'aquesta posició amb els saturnilians, és a dir, amb un grup pròpiament definible com a gnòstic, segons les modernes categories històrico-religioses.

31. Cf. R. H. FULLER, *The Foundations of New Testament Christology*, London 1965. Vegeu els apartats «Palestinian Judaism: Messiah, Son of God, Son of David, Son of Man, The Servant of the Lord», «The Eschatological Prophet, Rabbi, Mari» (p. 23-50); «Hellenistic Judaism: Christos, Son of God, Son of David, Son of Man, The Servant, The Eschatological Prophet, Kyrios, Son of God, (Divine Man), Wisdom, Logos, The First or Heavenly Man, The High Priest» (p. 62-85); «Hellenistic Gentile: The Imperial Cult, The Mystery Religious, The Gnostic Redeemer Myth, The Divine Man» (p. 102-130); «Hellenistic Jewish Mission: The Two Stage Christology» (p. 182-197).

32. Vegi's, per exemple, 1Clem 36, 1; 59, 2; 59, 4; 61, 3; Ig ad Eph 1, 1; 7, 2; 15, 3; 18, 2; 19, 3; 20, 1-2; ad Mag 6, 1; 7, 1-2; 8, 1; 9, 1-3; 11; ad Tr 9, 1; ad Polyc 3, 2; ad Phil 8, 2; 9, 1-2; ad

3. Aquest és, molt sumàriament, el panorama cristològic en la literatura cristiana de la primera meitat del segle II, molt diferent dels escrits de la segona meitat, en la qual els apologistes intenten de defensar el cristianisme contra les dificultats procedents del seu entorn hel·lenístic.

Esquematzant el tema, podem dir que, en el segle II, hom troba essencialment dues versions de la interpretació cristològica de Jesús. Són aquelles que, tenint en compte l'evolució ulterior, hauríem de dir-ne herètiques. Havien nascut de dues tradicions culturals diferents i molt significatives en el primer cristianisme; les israelites i les gregues.

4. Els escrits neotestamentaris encara, però sobretot els escrits immediatament posteriors, combaten els «judaïtzants» que, més enllà de la significació soteriològica de Jesús que ells també, com a cristians, ensenyen, volen ésser fidels a l'actualitat de la Llei.³³

Un altre moviment «jueu-cristià», els ebionites, sembla que nasqué en alguns dels continuadors de la comunitat primitiva de Jerusalem. Ells, com els «jueu-cristians» palestiniàns, pensen un Déu de forma monarquiana³⁴ i consideren Jesús com aquell que ha ensenyat i ha reformat la Llei, però, que l'ha observada perfectament en tant que era el profeta anunciat per Moisès. Era concebut en aquell rol salvífic completament escatològic, Jesús era solament home, però també es creia que ell havia estat adoptat com a «Crist» després del baptisme. Més tard, i en els grups isolats respecte a la Gran Església, les influències dualistes gnòstiques o d'un altre origen exerciren una important influència.

5. En els grups cristians marcats per l'hel·lenisme havien sorgit projectes cristològics que projectaven la imatge de Jesús en la direcció oposada. Fascinats pel món celestial del que és diví i per un refús dualista latent o net del món material, no podien veure en Jesucrist sinó el redemptor diví i una figura lluminosa d'origen celestial. En les seves variants més extremes, molts veien en el Jesús terrestre, en la seva vida i la seva mort, en son cos i en sa resurrecció, una mera «aparença» (docetisme). Aquest docetisme el representaven un exèrcit

Smy 2; 5, 2; Polyc ad Eph 1,2; 7, 1; 8, 1; 9, 1; 12 2; Didaché 6,2; 7, 1-3; 9, 5; 10, 2, 16, 7; Barn 14, 4b; 5, 5-11; 6, 11; 7, 2; 21, 1a; II Clem 1,1; 9, 5; 14, 2-4; Pastor Hermae 1, 1; 5, 2,5; 6, 1-7; 1^o2, 1-8.

33. Vegeu les referències de la nota anterior i afegiu-hi els apologistes.

34. En els corrents gnòstics, al mite de la creació que intenta explicar la procedència de l'univers en últim terme de Déu i a l'hora la dualitat o abisme insalvable entre Déu i la matèria, segueix un segon mite, el de la creació de l'home. Aquesta creació, pel que fa al seu cos material, és efectuada pel Demiürg assistit per una sèrie d'àngels ajudants, creats prèviament per ell i que es troben ja a càrrec del sistema dels planetes, en particular i de tots els astres en general. El Demiürg controla l'Univers sobretot pel que fa al món material. Tots junts, àngels i Demiürg, per completar l'univers material, formen el primer ésser humà, Adam, a imatge del Déu suprem, i a semblança del déu secundari, o Demiürg. Es deixa clar que l'Esperit diví d'Adam, així rebut, no té la seva veritable pàtria en el món material, ni per descomptat en el cos, sinó allà d'on procedeix. Amb això tenim també els fonaments de la redempció futura. El Salvador, en algun moment, haurà de rescatar l'Esperit de l'home, tancat en el cos, i conduir-lo al Cel/Pleroma, que és la seva veritable pàtria.

molt nombrós d'altres grups, entre els quals cal comptar, ja en el segle II, totes les variants de la gnosi.³⁵

En aquest segon moviment, la natura pròpia i única de Crist era la divina. Ella va ser elaborada per les diverses tendències de les concepcions dualistes i interpretada en conseqüència i per antítesi al malvat Demiürg. Més enllà, l'elaboració es farà més complicada i molt diversificada, més que no ho és ara i aquí en el moment de classificar.

En la primera part del segle II, quan apareix la 3Co, estem en la situació cristològica que acabem d'esquematitzar sumàriament.

5. CONTINGUT CRISTOLÒGIC

1. Davant la negació de la real encarnació del «Senyor» i, consegüentment, del seu real naixement de Maria (3Co 1,14), la resposta de l'autor de 3Co 2 vol exposar ben clarament la fe «rebuda» i afirma la natura humana de Crist, però no pas minvant del seu origen diví.

De fet Déu, l'Omnipotent, envià l'Esperit a/en (en grec εἰς) Maria, de la qual neix «el nostre Senyor Jesucrist» (ὅτι ὁ κύριος ἡμῶν Χριστὸς Ἰησοῦς ἐκ Μαρίας ἐγεννήθη ἐκ σπέρματος Δαουίδ, πνεύματος ἁγίου ἀπὸ οὐρανοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς ἀποσταλέντος εἰς αὐτήν, [...] κατέπεμψε πνεῦμα διὰ πυρὸς εἰς Μαρίαν τὴν Γαλιλαίαν, 3Co 2,5.13).

Afirma d'una manera neta i clara que «Τῷ γὰρ ἰδίῳ σώματι Χριστὸς Ἰησοῦς πᾶσαν ἔσωσε σάρκα»: amb el seu propi cos Crist Jesús va salvar tota carn! És la carn de Crist realment assumida per Déu la que salva els homes en la seva carn. El gran dogma de l'encarnació del Verb, ja anunciat en el pròleg de l'Evangeli segons Joan, es fa present aquí en les seves conseqüències soteriològiques. Però, en fidelitat a la tradició cristiana, en els seus àmbits israelita i hel·lenístic, apareix la gran pregunta: com es fa aquesta «encarnació»?

2. En la resposta, de 3Co 2, apareix el paper peculiar de l'Esperit sense gaires concrecions pel que fa a la seva persona i a la seva entitat. Aquí es cerca més aviat conèixer clarament quin fou el seu paper en la encarnació i, sobretot, respecte a la dona que va posar l'element genèticament «humà».

Colpeix, abans de res, la particular forma en la qual es diu que l'Esperit que davallà «en forma de foc» (διὰ πυρός).³⁶ Es tracta d'una manifestació que no

35. La gradació dels éssers segons la gnosi queda així: L'U / Bé, Pare transcendent, en expandir-se, porta al Pleroma que conté Saviesa. L'existència del Pleroma porta al Lapse o caiguda de Saviesa, i aquest Lapse porta a la creació de la matèria primordial i del Demiürg. El Demiürg plasma l'univers visible utilitzant la matèria primordial originada per la seva Mare i amb les formes o «idees» que pren el Pleroma. Mira cap amunt, copia una idea divina i la plasma en la matèria. D'aquesta manera, l'univers i la matèria procedeixen de Déu, però aquest no intervé directament en la creació del món.

36. El text del P. Bodmer X resta confirmat per la citació de 3Co 2,13 en el comentari d'Efrem (*Sancti Ephraem Syri commentarii*, 122). La referència al foc és eliminada en les traduccions

té corresponent en cap dels relats canonitzats sobre el naixement de Jesús (Mt 1,18; Lc 1,35).

Pel que fa al paper de l'Esperit en la concepció del «Senyor», s'arriba, en una darrera anàlisi, a l'evidència que la línia de força està en la relació entre l'Esperit i Jesucrist, i en el paper primordial de l'encarnació del «Senyor» en el segon.

Com es realitza aquesta relació Esperit-Jesucrist, no ja en el baptisme del segon, sinó en l'encarnació mateixa del «Senyor»? Evidentment depèn del fet que s'aclareixi el paper de l'Esperit (element diví i celestial) en la dona (element humà i genètic del cos de Jesucrist). Això en una època en la qual la cristologia no era unànime ni formalment clarificada i era difícil de fer. Reduir la l'acció de l'Esperit a l'acció del mascle en la concepció humana repugnava a la fe rebuda. Aniquilar el paper de Maria reduint-lo a quelcom simbòlic o merament anecdòtic repugnava també. Com es podia presentar aquest encontre, inaudit en la tradició israelita i repugnant per a la tradició hel·lenística sostenint la divinitat de Jesucrist i afirmant la seva real encarnació? Doncs, explicant l'acció del principi diví, l'Esperit, en una dona que era realment humana.

El text de 3Co 2 ho fa amb dues expressions magistrals:

[...] ὅτι ὁ κύριος ἡμῶν Χριστὸς Ἰησοῦς ἐκ Μαρίας ἐγεννήθη ἐκ σπέρματος Δαουὶδ, πνεύματος ἁγίου ἀπὸ οὐρανοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς ἀποσταλέντος εἰς αὐτήν [...] (3Co 2,5).

Κατέπεμψε πνεῦμα διὰ πυρὸς εἰς Μαρίαν τὴν Γαλιλαίαν (3Co, 2-13).

La valoració cristològica dels textos, *ab ovo*, depèn de la interpretació que es doni a la preposició grega εἰς a 3Co 2,5.13, tenint molt present, però, que, en 3Co 2, 10 (μερίσας οὖν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἔπεμψεν εἰς τοὺς προφῆτας) també s'empra per a indicar l'enviament de l'Esperit als profetes. Quina significació té aquí εἰς? Cal atribuir-li o no el valor de ἐν, és a dir «dintre», segons una confusió freqüent del grec cristià?

6. QUÈ SIGNIFICA εἰς μαρίαν DE 3Co 2,5.13?

1. Els llocs de la correspondència en què apareix εἰς Μαρίαν podrien tenir un significat genèric de moviment a un lloc (enviament de l'Esperit a Maria) que l'acostarien al text de Lc 1,35. Allí s'empra la preposició ἐπὶ que significa «estar sobre». Però si s'interpreta la preposició en el sentit de 'entrada en un lloc' (l'Esperit en Maria), llavors els textos prenen una significació més específica, més pròxima al relat de Mt 1,18 (ἐκ), i potser més forta. Però anem per passos.

llatina i armènia. El Papir de Heidelberg copte és lacunar en aquest pas. Cf. V. HOVHANESSIAN, *Third Corinthians. Reclaiming Paul for Christian Orthodoxy*, New York 2000, 69.

2. La preposició grega εἰς amb acusatiu significa «a», «vers», «fins». Originàriament designa les mateixes dimensions espacials que ἐν però, i això és rellevant, indicant la direcció vers una meta, i no com una mera indicació d'un lloc sense especificar cap direcció. L'ús en el Nou Testament correspon àmpliament al sentit clàssic del qual es poden deduir també generalment les expressions que són específiques del Nou Testament, car, en aquest cas, la influència de l'hebreu és escassa.

La significació fonamental de εἰς, així com les seves múltiples possibilitats d'emprament en sentit ampliat i figurat, explica la freqüentíssima aparició d'aquesta preposició en el Nou Testament (unes 1.790 vegades) i ocupa el segon lloc en freqüència, després de ἐν. Es troba en tots els escrits, sense que s'observi que tingui una peculiar referència en cap d'ells. En sentit espacial, s'empra amb verbs de moviment per a significar l'entrada en el lloc de destí.

Pel que fa a persones i, menys freqüent, en coses, vegeu Lc 10,36; Mc 4,7; Mt 15,24. Es diu estereotipadament de l'entrada de Satanàs en una persona: Lc 22,3; Jn 13,27. S'empra per a caracteritzar el centre de la vida de la ment: εἰς τὴν καρδίαν, en el cor: Jn 13,2; Ga 4,6; Ap 17,17. Per a designar la persona o la cosa, a la qual o per a la qual succeeix quelcom, és una manera d'accentuar el propòsit i el fi.

3. Això és molt important per a entendre els nostres dos textos:

[...] ὅτι ὁ κύριος ἡμῶν Χριστὸς Ἰησοῦς ἐκ Μαρίας ἐγεννήθη ἐκ σπέρματος Δαουὶδ, πνεύματος ἁγίου ἀπὸ οὐρανοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς ἀποσταλέντος εἰς αὐτήν (3 Co 2,5).

Abans d'aquest text es diu (3Co 2,4) que «Jo certament al principi vaig transmetre quant també jo vaig rebre dels apòstols anteriors a mi, els quals van ser tot el temps amb Jesucrist». I, en el verset següent (v. 5), diu «que (ὅτι) el Senyor nostre Crist Jesús va ser generat de Maria (ὁ κύριος ἡμῶν Χριστὸς Ἰησοῦς ἐκ Μαρίας ἐγεννήθη) i s'aclareix la seva genealogia davídica (ἐκ σπέρματος Δαουὶδ), quan un Sant Esperit des del cel (πνεύματος ἁγίου ἀπὸ οὐρανοῦ) de part del Pare (παρὰ τοῦ πατρὸς) va ser enviat a ella (ἀποσταλέντος εἰς αὐτήν).

Pot semblar, ara, que no digui gran cosa, però, en la primera meitat del segle II, deia molt:

1. És una dada de la fe rebuda dels apòstols que:
2. Jesús el Messies (Ungit de Déu) va ser generat a partir de Maria.
3. La qual era descendent de David.
4. La forma d'aquesta generació fou mitjançant un Esperit Sant.
5. Davallat del cel i de part del Pare.
6. Va ser enviat a ella.

Κατέπεμψε πνεῦμα διὰ πυρὸς εἰς Μαρίαν τὴν Γαλιλαίαν (3Co 2,13).

En aquest text s'aclareix encara més aquesta acció de l'Esperit:

1. Va fer davallar un Esperit.
2. Com de foc.
3. A Maria.
4. La galilea.

4. Anem a pams. Hi ha l'afirmació, clara i precisa, que l'encarnació del Crist és obra d'un Esperit Sant que davallà, en forma de foc, a (εἰς) Maria, descendent de David i galilea. Un Esperit, que venia del cel i de part del Pare, va ser enviat a ella. L'Esperit és la causa divina de l'encarnació a partir d'ella (ἐκ).

Les afirmacions dogmàtiques són clares: Jesús el Messies (Crist) és engendrat per obra d'un Esperit Sant que ve, en forma de foc, des del cel i de part del Pare, vers Maria i, a partir de Maria, descendent de David i galilea, és engendrat (el «Senyor») humanament.

Colpeix veure que l'Esperit davalla en forma de foc. Es tracta d'una manifestació que no té cap paral·lel en els relats canònics de la concepció de Jesús (Mt 1,18; Lc 1,35). És una clara i verificable acció en Maria com a terme.

El rol de l'Esperit en la concepció de Jesús és, en última paraula, l'evidència de quelcom que ja hem apuntat més amunt: la relació entre l'Esperit i Crist. Relació que, en l'encarnació té una meta carnal i humana: Maria. El paper de l'Esperit en l'encarnació dependrà de la interpretació que es doni a la preposició εἰς en 3Co 2,5.13, tenint, però, present la davallada de l'Esperit Sant sobre els profetes (3Co 2, 10).

En una paraula, amb aquesta preposició es vol explicar la causalitat divino-humana en l'encarnació i en el naixement de Crist Jesús. L'entitat del veritable Déu i veritable home (Déu-home) de la professió dogmàtica posterior s'afirma aquí, en el seu origen causal veritablement divino-humà, d'un Esperit Sant de Déu tramès a Maria, que serà l'engendradora de Jesucrist. La seva participació «humana» és afirmada per la proposició (ἐκ Μαρίας ἐγεννήθη ἐκ σπέρματος Δαουίδ), [...] κατέπεμψε πνεῦμα διὰ πυρός) i l'obra divina, que té el seu origen en el Pare i des del cel, en l'Esperit Sant tramès a Maria (πνεύματος ἁγίου ἀπὸ οὐρανοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς ἀποσταλέντος εἰς αὐτήν, [...] εἰς Μαρίαν τὴν Γαλιλαίαν).

Jaume GONZÁLEZ-AGÀPITO GRANELL

Miret i Sans, 36

08034 BARCELONA

E-mail: jga@eresmas.net

Summary

In a word, the preposition εἰς is to explain the causal divine / human incarnation and the birth of Jesus Christ. The body of the true God and true man (God / man) later claimed dogmatic profession here in origin causal truly divine / human: a Holy Spirit of God is sent to Mary who will be the generatrix of Jesus Christ. Their participation «humane» is affirmed by the proposition (ἐκ Μαρίας ἐγεννήθη ἐκ σπέρματος Δαυίδ), [...] κατέπεμψε πνεῦμα διὰ πυρός, [...] κατέπεμψε πνεῦμα διὰ πυρός) and the work of God, which has its origin in the Father and from the sky, in the Holy Spirit sent to Mary (πνεύματος ἁγίου ἀπὸ οὐρανοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς ἀποσταλέντος εἰς αὐτήν, [...] εἰς Μαρίαν τὴν Γαλιλαίαν).